

Egy „bogaras” doktor – Brancsik Károly (1842–1915), Trencsén vármegye főorvosa

Kiss László dr.

Lehet, hogy a polihisztorok a történeti értékelések örök vesztesei – véli Hugh Torrens, hivatkozva Charles Darwin nagyapjának, Erasmus Darwinnak esetére. Az utóbbi „viszonylag ismeretlen, miközben olyan specialisták, akik egyetlen látványos felfedezést tettek, sokkal nagyobb hírnévnek örvendenek... túl sok tudományágban jeleskedett, s ráadásul még vezetéknevéről sem ő jut eszünkbe” [1].

Nos, Brancsik (Brančík) Károlynak nincs hasonló vezetéknevű jeles felmenője, viszont talán ő is „túl sok tudományágban jeleskedett”. Halála centenáriuma alkalmából illene, hogy megemlékezzenek róla az entomológusok (rovartanászok), a malakológusok (a puhatestűekkel foglalkozók), a botanikusok, a muzeológusok, a Trencsén vármegye, illetve Trencsén (ma: Trenčín, Szlovákia) város múltját kutató (hely)történészek s végül, de nem utolsósorban: az orvostörténészek. Mert Brancsik végül is orvosdoktor volt és polihisztori érdeklődése ellenére élete végéig meg is maradt ezen az – akoriban is göröngyös – pályán.

Brancsik Károly a lengyel határhoz közeli Óbesztercén (ma: Stará Bystrica) született 1842. március 13-án. Atyja, szintén Károly (1810–1890), tanító [2], illetve a szlovák életrajzi lexikon szerint „gazdasági hivatalnok” [3] volt; anyja lánykori neve Höffer Emília volt. Középsiskoláit a lakóhelyéhez közeli Zsolnán (Žilina), Teschenben (ma: Tešín, Csehország), illetve a távolabbi Pozsonyban (Bratislava) és Sopronban végezte. Orvosi oklevelét is „peregrinálással” szerezte meg: bécsi, prágai megálló után a stájerországi Grácban (ma: Graz, Ausztria) avatták őt orvosdoktorrá, 1872-ben.

Élete további folyásában azonban hű maradt szülőmegyéjéhez. Egy évig Beckón (ma: Beckov) praktizált. Itt nősült meg: feleségül vette az ottani, szlovák hazafias érzelmű jegyző, Karol Bórik lányát, Pavlinát [4]. Hamarosan a megyeszékhelyen, Trencsénben telepedtek le. Előbb járási orvosként működött, majd 1878-ban – Huszár Károly (1816–1878) utódjával – őt nevezték ki a 112 ágyas, egyetlen emeletes főépületből és két melléképületből álló megyei kórház igazgatójává [5]. A kórház élén 1897-ig maradt. Utóda a Pestről hazatért, jeles sebész, Martiny Kálmán lett [6]. Közben, már 1879-től,

Brancsik volt Trencsén vármegye főorvosa is – e funkciójában haláláig megmaradt.

Megyei főorvosként a legtöbb tennivalója a megye északkeleti részében, Zsolna és Nagybicse (ma: Bytča) környékén endemikusan előforduló fertőző szembetegséggel, a trachomával volt. Junas szerint Brancsik 1893-ban alapos tanulmányt írt a „trachóma terjedéséről Trencsén vármegyében”, és a tanulmányhoz térképet is csatolt, megjelölve rajta a leginkább érintett területeket [4]. A közegészségügy terén, s ezen belül a trachoma elleni küzdelemben tett fáradozásait jutalmazta 1904-ben a királyi tanácsosi cím [2].

A kórházigazgatóként és megyei főorvosként szerzett tapasztalatait kamatoztatta a társulati/egyleti életben is. A Trencsénben megjelenő *Vágvölgyi Lapok*ban javasolta egy olyan társulat megalapítását, amelynek feladata lenne „népszerű felolvasások által a nagyközönség érdekét a természettudományok iránt felkelteni, egyszersmind saját búvárlatai folytán Trencsén megye természeti kincseit az országgal megismertetni” [2]. A felhívás nyomán 1877. június 12-én megalakult a Trencsén megyei Természettudományi Egylet – titkára, majd 1886-tól elnöke Brancsik lett. Az egylet 1878 és 1910 között kétnyelvű – magyar/német – évkönyvet adott ki, amelynek Brancsik az egyik legszorgalmasabb szerzője, 76 közleménnyel [2]. A kétnyelvű évkönyveinek köszönhetően az egylet 125 tudományos intézettel állt cserekapcsolatban. Több jeles külföldi is támogatta az egylet tevékenységét – így például Erich Brandis (1834–1921) professzor Boszniából, Peter Frey madagaszkári üzletember vagy az Új-Guineában élő Konrád Götz [7].

Természetesen az egylet elsősorban a magyar természetbúvárok előtt volt ismeretes. Ennek az „ismeretségnek” egyik fontos eredményeként 1897. augusztus 22. és 25. között a magyar orvosok és természetvizsgálók Trencsénben tartották meg XXIX. vándorgyűlésüket. A millennium (1896) ünneplését követő „elernyedés” is közrejátszott abban, hogy aránylag kevesen, 187-en vettek részt a vándorgyűlésen és csak 39 előadás hangzott el – közülük három népszerű, úgynevezett „tudományos estély” volt [8]. Ezek egyikét a pesti egyetemi tanár, Kiss Károly (1858–1914) tartotta az 1895 végén W. C. Rönt-

gen által felfedezett „X-sugaráról”. Kiss kiváló előadás-módjával és néhány röntgenogram bemutatásával hatalmas sikert aratott. Felhívta a figyelmet arra, hogy az új módszer nemcsak az orvostudományban okozhat forradalmat, hanem például a vámvizsgálatban is: a franciák már használják a „lorgnette humaine” vagy a Röntgen-gukker nevű műszert a poggyászok átvilágítására. Az előadás csúcspontjaként egy dobozba helyezett kalapácsot és fogó képét jelenítette meg az X-sugarak segítségével.

A másik két tudományos estélyen az orvosok aratták a sikert. Dr. Pávai Vajna Gábor (1850–1913), a pozsonyi Magyar Királyi Állami Kórház főorvosa „Védekezés a tuberkulózis ellen” címmel foglalta össze a Koch-bacilus felfedezése óta a nagyközönség érdeklődésének közepontjában is álló betegségről szóló ismereteket, kiemelve, hogy a tuberkulózis „ma már a biztosan gyógyítható betegségek közé tartozik”. Előadása teljes terjedelemben megjelent a vándorgyűlésről kiadott „Munkálatok”-ban és így értékes, könnyen hozzáférhető dokumentum [9]. Sajnos, ugyanez nem mondható el Preisz Hugó (1860–1940), a budapesti Állatorvosi Főiskola bakteriológiai laboratóriuma vezetőjének „a baktériumokról” tartott, szintén nagy figyelmet keltő előadásáról. Az előadást ugyanis nem sorolták be a „Munkálatok”-ba.

Brancsik nemcsak egyik alelnöke volt a vándorgyűlésnek, hanem aktív résztvevője is. „Némely abnormitásról” tartott előadásában a sorozáskor megfigyelt kuriózumokat – például hat ujj a kézen s lábón – mutatott be. Nagyobb figyelmet keltett azonban „Conchylia és Coeoptera-gyűjtemény”-ét (puhatestűek, kagylók és bogarak) bemutató szakszerű „tárlatvezetése”. Brancsik – aki már ekkor országosan ismert entomológus – ugyanis kiállította a körülbelül 100 000 darabból álló, mintegy 25 000 fajt képviselő bogár-, illetve a szintén 100 000 példányt és 11 000 fajt felsorakoztató kagylógyűjteményét [8].

Brancsik érdeklődése a rovartan (entomológia) iránt már medikus korában élénk volt. 1871-ben Grazban adta ki a „Die Käfer der Steiermark” (Stájerország bogarairól) című munkáját. Később Trencsénben letelepedve, majd 1878-tól a trencsényi Természettudományi Egylet évkönyveiben fórumot nyerve, „bogarassága” csak fokozódott. Annak ellenére, hogy közleményei többségét német nyelven publikálta, „munkássága jelentős hatást gyakorolt a rovarászati szaknyelv fejlődésére” [10].

Pályafutása során jómagya több mint 150 új alfajt, illetve varietast írt le. Több fajt róla neveztek el. Entomológiai munkáiban elsősorban Trencsén megye rovarvilágát dolgozta fel, de jelentős rovaranyagot hozott haza külföldi kutatóútjairól is, a dalmát tengerpartról (1885), Boszniából (1888), Hercegovinából (1904–1905). Szívesen dolgozott fel „küldött” anyagot is – így például a már említett Frey által a Madagaszkárhoz közeli Nosszi-Bé sziget rovarait az egylet 13–14. számú évkönyvében, 1890–1891-ben. Egyik legértékesebb tanulmánya a magyar nyelven írt „Trencsén vármegyében talált Dipterák

felsorolása” az egylet 31–33. kötetében (1908–1910), amelyben megyeje „kétszárnyúit” írta le. S hogy magyarul fiataloktól jól tudott, arra bizonyíték az 1879-ben, a 2. egyleti évkönyvben megjelentetett „Trencsén megye téhelyröpüinek felsorolása” című, közel 50 oldalas tanulmánya. (A téhelyröpüeket később kemény vagy fedeleszárnyúaknak – Coleoptera – nevezték.)

Brancsik kiváló ismerője volt a puhatestűeknek is (Mollusca, korábbi nevükön: Conchylia). A Magyar Nemzeti Múzeum számára ő dolgozta fel a maláriában, 25 éves korában elhunyt Fenichel Sámuel (1868–1893) által Pápua Új-Guineában gyűjtött puhatestűanyagot. Az értékes gyűjtemény 1956-ban, a Természettudományi Múzeum Állattárát sújtó tűzvészben megsemmisült [2]. Brancsik puhatestűekkel foglalkozó dolgozatai az egylet évkönyvein kívül megjelentek a Német Malakozoológiai Társaság évkönyveiben is (Jahrbücher der Deutschen Malakozoologischen Gesellschaft). E téren kiemelkedő az 1892-ben Trencsén megye malakofaunájáról írt dolgozata [11].

Brancsikot számon tartja a botanikai szakirodalom is. Gombocz a flórakutatás szorgalmas közkeletű közt említi a Trencsén vármegyei főorvost [12]. Nemcsak megyéje területén, de Pozsony környékén és a Magas-Tátrában is botanizált [11]. 1910-ben botanikus kertet alapított a városi parkban, ám mivel különféle igényű fajokat ültetett egymás szomszédságába, sok közülük elpusztult [11].

A XX. század első évtizedében alább hagyott az egyleti tagok aktivitása. Ezért az egylet vezetősége úgy döntött, hogy 1912. január elsején beolvad a Trencsénvármegyei Múzeum Egyletbe. Az 1913-ban induló Trencsén Vármegyei Könyvtár 1. számában Keller Lajos főgimnáziumi tanár így ír a vármegyei múzeumról: „Ez a múzeum ... a Trencsénvármegyei Múzeum Egylet fáradhatatlan igazgatójának, dr. Brancsik Károly vármegyei tiszti főorvos, kir. tanácsosnak kezelése alatt áll ... legértékesebb része dr. Brancsik Károlynak, nagy természettudósunknak országos hírű rovar-, lepke- és csigagyűjteménye, melynek párja az egész országban nincs, sőt amelyet külföldi természettudósok műveikben mint a maga nemében tökéletest ismernek és említenek” [13]. Stollman szerint a gyűjtemény a budapesti Állattárba, valamint a szegedi és nagyváradi múzeumokba került [2].

Brancsik magánéletéről keveset tudunk. Felesége, Pavlina (1849–1929) túlélte férjét, fiuk és két lányuk további sorsa ismeretlen. Annak ellenére, hogy apósa 1848-ban a szlovák önkéntesek élén harcolt a magyarok ellen, veje nem volt túlzó szlavofil. Mivel csak németül és magyarul publikált, a szlovák (tudomány)történészek ezt időnként a szemére vetették. Az orvostörténész J. Junas azonban arra figyelmeztette kollégáit, hogy e két nyelv használatára a szlovák gyökerű Brancsikot a tudományos világban való érvényesülés vágya kényszerítette. „Ne tekintsük tehát Brancsikot sem »nemzetárulónak« (»odrodilec«), sem lelkes szlovák hazafinak” – summáz-

za korrekt véleményét a nemrégiben elhunyt szlovák orvostörténész [4].

Brancsik 1915. november 7-én – s nem februárban, ahogy Stollman állítja [2] – hunyt el Trencsénben. Halálának 50. évfordulóján, 1965-ben szülőfalujában emléktáblát kapott; 1967-ben, születésének 125. évfordulóján Trencsén városa lepezett le emléktáblát és mellszobrot, sőt utcát is neveztek el róla. Születésének 150. évfordulója apropóján pedig a Szlovák Tudománytörténeti Társaság tudományos emlékülést rendezett tiszteletére.

A magyar lexikonok is számon tartják őt, ám önálló, magyar nyelvű tanulmány – Stollman évfordulós megemlékezését leszámítva [2] –, tudomásunk szerint, nem született Brancsikról.

E dolgozattal a magyar orvostörténet-írás adósságából törlesztünk Brancsik halálának centenáriumban.

Irodalom

- [1] *Torrens, H.*: Robert Townson (1762–1827): Thoughts on an extraordinary polymathic natural historian and traveller. In: Rózsa, P. (ed.): Robert Townson's travels in Hungary. [Robert Townson (1762–1827): Gondolatok egy rendkívüli polihisztor természettudós utazásáról. In: Rózsa, P. (szerk.): Robert Townson magyarországi utazásai.] Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. [Hungarian]
- [2] *Stollman, A.*: Károly Brancsik and Natural-Science Society of the Trencsén county. [Brancsik Károly és a Trencsén megyei Természettudományi Egylet.] Szabad Újság, 2007. 02. 7. [Hungarian]
- [3] *Maťovčík, A.* (ed.): Biographical Lexicon of Slovakia I, A–B. (Biografický lexikón Slovenska I, A–B.) Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, Martin, 2002. [Slovak]
- [4] *Junas, J.*: In memory of K. Brančík. [Na pamiatku dr. K. Brančíka.] Zdravie, 1986, 7, 6–7. [Slovak]
- [5] *Maniš, V.*: History of the hospital in Trenčín. 130 years of the hospital in Trenčín. [História nemocnice v Trenčíne. 130 rokov nemocnice v Trenčíne.] OÚNZ, Trenčín, 1979. [Slovak]
- [6] *Kiss, L.*: A long-forgotten student of Réczey: Kálmán Martiny (1864–1935), an outstanding surgeon from Slovakia. [Egy elfeledett Réczey-tanítvány: Martiny Kálmán (1864–1935), a felvidéki sebészeti jelese.] Orv. Hetil., 2014, 155(28), 1121–1123. [Hungarian]
- [7] *Pekařová, K.*: Natural-Science and Medical Societies in Slovakia (1850–1918). [Prírodovedné a lekárske spolky na území Slovenska (1850–1918).] Univerzitná knižnica, Bratislava, 2010. [Slovak]
- [8] *Schachter, M., Lakits, F., Prochnow, M. et al.*: History of the Congresses of the Hungarian Physicians and Naturalist 1890–1910. [A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1890–1910-ig.] Budapest, 1910. [Hungarian]
- [9] *Kiss, L.*: The pioneer of the fight against tuberculosis in Pressburg, the forgotten disciple of Frigyes Korányi: Gábor Pávai Vajna (1850–1913). [A tüdővész elleni küzdelem pozsonyi úttörője, Korányi Frigyes elfeledett tanítványa: Pávai Vajna Gábor (1850–1913).] Orv. Hetil., 2013, 154(20), 792–795. [Hungarian]
- [10] *Szanyi, Sz.*: Development of the Hungarian entomological language. [A magyar rovartani szaknyelv kialakulása.] Magyar Orvosi Nyelv, 2014, 14(2), 107–113. [Hungarian]
- [11] *Hrabovec, I.*: Karol Brančík (1842–1915). In: Tibenský, J. a kol.: Prikopníci vedy a techniky na Slovensku 2. Obzor, Bratislava, 1988. [Slovak]
- [12] *Gombocz, E.*: History of the Hungarian botany. The researchers of the Hungarian flora. [A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói.] Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1936. [Hungarian]
- [13] *Keller, L.*: Trenčín [Trencsén.] Zsolna, 1913. [Hungarian]

(Kiss László dr.,

SK-93 008 Csiziradvány 284., Szlovákia
e-mail: kiss.agi@panelnet.sk)

Suche Facharzt für Innere Medizin (Gastroenterologie oder vor Abschluss) zur Daueranstellung in Nord
– Deutscher Universitätsstadt, Vollzeitstelle (40Std/Woche, 30 Tage Urlaub/Jahr).

Kontaktaufnahme: marianna.ferenczi@gmx.net